

LIBRIS

We know
books

WITOLD GOMBROWICZ

Jurnal

vol. II

(1957-1969)

Traducere din limba polonă

OLGA ZAICIK, CRISTINA GODUN

I

Nu în toate privințele m-au înțeles (mă refer la articolele care apar în țară despre *Ferdydurke*) sau mai degrabă au extras din mine doar ceea ce este „la ordinea zilei“, ceea ce corespunde istoriei lor actuale, situației lor. Sunt resemnat: o asemenea lectură parțială – aș zice egoistă –, întotdeauna făcută din unghiul de vedere al necesității momentului, este inevitabilă. Înainte de război, *Ferdydurke* trecea drept gângăveala unui nebun, întrucât – într-o perioadă de exuberanță a creației și de elan al puterii de stat – cartea prea le strica atmosfera festivă. Astăzi, când Mutra și Popoul s-au făcut simțite poporului în mod dureros, cartea a fost ridicată la rangul de satiră și de critică în gura mare – cum altfel? – de parcă aș fi un Voltaire! Astăzi se afirmă că este o carte plină de înțelepciune (ba chiar și precisă!), opera unui raționalist lucid, care judecă și dojenește cu premeditare, o operă aproape clasică și bine cumpănită!

Să te preschimbi dintr-un nebun într-un raționalist – să fie asta o avansare pentru un artist? Dar raționalistul acesta din *Ferdydurke* îi lasă la un moment dat în pană pe critici, iar articolele lor se încheie de obicei cu afirmația îngrijorată cum că, desigur, „Gombrowicz nu și-a gândit ideile până la capăt“, pentru că opera mea refuză totuși să li se încadreze total în „concepția“ pe care au dedus-o laborios. Sau poate opera vă refuză încadrarea pentru că e concepția prea strâmtă? Voi încerca să definesc pe scurt cele mai pregnante neînțelegeri ale mele cu ei.

Ferdydurke este greu de citit, întrucât conține o viziune specială despre om. Cum îl văd ei pe omul meu și cum îl văd eu?

Ei susțin – și pe drept cuvânt – că în *Ferdydurke* omul este creat de către oameni. Dar o înțeleg, în primul rând, ca pe o dependență a omului față de un grup social care își impune propriile obiceiuri, conveniențe, stil... Și li se întâmplă chiar să pomenească, în acest punct, faptul că acesta este un adevăr banal, un truism, că înseamnă a bate în uși deschise.

Un lucru totuși nu l-au observat, și anume faptul că procesul de creare a omului de către alți oameni este conceput în romanul *Ferdydurke* cu mult mai larg. Nu contest că există o dependență a individului față de mediu, dar pentru mine cu mult mai important – artistic mai creator, psihologic mai profund, filozofic mai neliniștitor – este faptul că omul este creat și de către un om individual, de către o altă persoană. Într-o întâlnire întâmplătoare. În orice clipă. În baza faptului că eu sunt întotdeauna „pentru un altul“, calculat pentru o privire străină, putând exista în mod diferit doar pentru cineva și prin cineva, existând – ca o formă – prin intermediul altuia. Prin urmare, nu mă refer la aceea că mediul îmi impune conveniențele sale sau, spunând ca Marx, că omul este produsul clasei sale sociale, ci este vorba despre descrierea plastică a contactului unui om cu un alt om, cu întregul său caracter fortuit, nemijlocit, sălbatic. De a arăta cum din aceste relații întâmplătoare se naște Forma – deseori forma cea mai imprevizibilă și mai absurdă. Întrucât eu pentru mine însumi nu am nevoie de Formă, ea îmi este necesară numai pentru ca celălalt să mă poată vedea, resimți, încerca. Nu pricepeți oare că o asemenea Formă este ceva cu mult mai puternic decât obișnuita conveniență socială? Și că este o stihie ce nu poate fi stăpânită? Câtă vreme veți înțelege *Ferdydurke* drept o luptă cu conveniențele, care te va purta în trap liniștit pe cărări bătute, și atunci când veți pricepe că omul este creat aici de către un alt om în sensul celei mai sălbatice dezlănțuiri, romanul va face un salt ca împuns de pînteni și vă va duce în

domeniul Incalculabilului. *Ferdydurke* este cu mult mai mult o formă-stihie decât o formă-conveniență.

Ei mai spun în continuare că eu lupt în *Ferdydurke* (și în alte opere) cu falsitatea, cu minciuna... Sigur că da. Dar oare nu e din nou o simplificare a omului meu și a intențiilor mele?

Omul meu este creat din exterior, adică e în esența sa neautentic – fiind întotdeauna nu el însuși, întrucât îl definește forma care se naște între oameni. „Eu“ lui îi este atribuit în cadrul „interumanului“. Un veșnic actor, dar un actor natural, întrucât caracterul său artificial este înăscut, constituie o trăsătură a umanității sale – a fi om înseamnă a fi actor, a fi om înseamnă a te preface că ești om, a fi om înseamnă „să te porți“ ca un om, fără să fii el în străfundul tău, a fi om înseamnă a recita umanitatea. În aceste condiții, cum trebuie să fie înțeles conflictul cu mutra, cu schima din *Ferdydurke*? Nu precum că omul trebuie să se dezbrace de masca sa – pentru că îndărătul acesteia nu există un obraz –, ci că i se poate cere doar să devină conștient de artificialitatea sa și s-o mărturisească. Dacă sunt condamnat la falsitate, singura sinceritate care-mi este accesibilă constă în mărturisirea că sinceritatea nu îmi este accesibilă. Dacă nu pot fi niciodată în întregime eu însumi, singurul lucru care îmi îngăduie să-mi salvez personalitatea de la distrugere este voința autenticității, acel încăpățânat – în ciuda tuturor lucrurilor – „vreau să fiu eu însumi“, care nu e nimic altceva decât revolta tragică și deznădăjduită împotriva deformării. Nu pot fi eu însumi și totuși doresc să fiu și trebuie să fiu eu însumi – iată o contradicție care nu poate fi rezolvată... Să nu așteptați de la mine leacuri împotriva unor maladii incurabile. *Ferdydurke* constată doar această sfâșiere lăuntrică a omului – nimic mai mult.

Dar degradarea?

De ce au trecut cu vederea aproape cu totul degradarea care apare cu atâta forță în operele mele și care e singura ce dă formei caracterul ei adevărat?

S-au concentrat asupra acestei probleme a deformării, uitând că *Ferdydurke* este și o carte despre imaturitate... Omul nu se poate

exprima pe sine în exterior nu doar pentru că alții îl deformează, ci, în primul rând, pentru că numai ceea ce este în noi așezat și matur este apt să fie exprimat, iar tot restul, adică tocmai imaturitatea noastră, este tăcere. Forma va fi întotdeauna pentru noi ceva compromițător, suntem umiliți de formă. Și nu este greu de observat că, de pildă, întregul nostru patrimoniu cultural, ivit datorită acestei tănuiri a imaturității, fiind opera unor oameni care tind spre un anumit nivel superior, care sunt doar în exterior înțelepciunea, gravitatea, profunzimea, responsabilitatea (trecând sub tăcere cea de-a doua față a medaliei, neputând s-o dezvăluie) – toate artele noastre, filozofiile, moralitatea ne compromit pentru că ne depășesc și, mai mature decât noi, ne împing spre o regresie infantilă. Nu putem fi pe dinăuntru la înălțimea culturii noastre, asta-i un fapt de care nu s-a ținut seama până acum așa cum se cuvine și care decide tonalitatea întregii noastre „vieți culturale“. În adâncul nostru rămânem niște veșnici copilandri.

Totuși, degradarea omului prin formă are loc și pe alte căi.

Dacă forma mea ia naștere în relație cu alții, aceștia pot fi oameni superiori mie sau inferiori. Plămădind-o cu niște fapte aflate la un nivel de dezvoltare mai scăzut, eu obțin o formă inferioară, mai imatură decât mi s-ar cuveni. Atrag atenția domnilor critici asupra tuturor acelor locuri ale artei mele în care cel Inferior, mai Tânăr, îl creează în felul său pe cel Superior, întrucât acolo este conținută cea mai intensă poezie de care sunt eu în stare.

Dar să nu uităm nici că omul nu-și iubește maturitatea, pentru că își preferă tinerețea. De aceea *Ferdydurke* conține ambele năzuințe – este, așa cum am mai menționat în acest *Jurnal*, „imaginea luptei pentru propria maturitate a cuiva îndrăgostit de imaturitatea sa“. Deci forma devine aici din nou ceva care degradează.

Și, până la urmă, oare omul, care este întotdeauna inferior valorii sale, mereu compromis (până acolo încât a fi om înseamnă a fi „mai rău“, mai prejos decât ceea ce produce el), nu-și va căuta descărcarea vieții psihice în sfera care îi este proprie, adică în

sfera rebuturilor? Lucrul acesta l-a văzut Bruno Schulz¹ în studiul său despre *Ferdydurke*, publicat în revista antebelică *Skamander*. El o denumește „zona conținuturilor subculturale, informale și rudimentare“, în care se exprimă imaturitatea umană. „Imaturitatea noastră – scria el mai departe (sau poate, în fond, vitalitatea noastră) – este legată prin mii de noduri, împletită prin mii de atavisme cu această complexitate de forme secundară, cu această cultură de a doua categorie. În vreme ce sub învelișul formelor oficiale dăm cinstire valorilor superioare, sublimate, viața noastră reală se desfășoară pe ascuns și fără sancțiuni venite mai de sus în această sferă murdară, iar energiile emoționale instalate în ea sunt de o sută de ori mai puternice decât cele de care dispune stratul subțire oficial.“

Am să mai adaug de la mine că acela care nu descoperă nu resimte această „degradare“ în *Ferdydurke*, în *Cununia* și în alte opere ale mele, acela n-a ajuns până la problemele care îmi sunt cele mai proprii.

*

În genere, ei mă privesc ca pe un adversar al societății, ca pe un critic al societății. Să vedem dacă omul meu nu sparge această concepție.

Iată pe scurt trăsăturile omului meu:

1. Omul creat de formă în sensul cel mai adânc și mai general.
2. Omul ca un creator al formei, neobositul ei producător.
3. Omul degradat de formă (fiind întotdeauna „ne“, neformat, neinstruit, nematur).
4. Omul îndrăgostit de imaturitate.
5. Omul creat de Inferioritate și de Tinerețe.
6. Omul supus „Interumanului“, ca o forță superioară, creatoare, unicei divinități accesibile nouă.

¹ Bruno Schulz (1892–1942) este un scriitor de faimă europeană datorită povestirilor sale onirico-grotesci, parabole ale unui univers care și-a pierdut coerența interioară și echilibrul. A fost asasinat de hitleriști. (n.tr.)

7. Omul „pentru“ om, care nu cunoaște altă instanță superioară.
8. Omul dinamizat de către oameni, înălțat mai puternic prin ei.

Deocamdată acestea sunt proprietățile omului meu, care îmi trec prin minte. Vreți să le reduceți pe toate la o unică revoltă împotriva formelor de existență socială?

*

Pe lângă asta, au uneori niște pretenții destul de bizare. Îmi pretind, cel puțin unii dintre ei, să le „dezleg“ această lume – să-i rezolv contradicțiile tragice și să o preschimb într-o lume „constructivă“. E o copilărie. Sigur că nu eu dezleg nodurile gordiene ale vieții. Morala mea? Aceasta constă, în primul rând, în exprimarea protestului meu în numele umanității mele, în această ironie, în acest sarcasm care îmi exprimă revolta. În al doilea rând, în credința că tot ce ne îngăduie să descifrăm adevărata noastră natură și reala noastră situație în lume reprezintă triumful nostru asupra naturii.

După mine, literatura neserioasă se străduiește să rezolve problemele existenței. Literatura serioasă le pune. Problemele existenței nu le rezolvă un singur om – ele se rezolvă, dacă se rezolvă, în cadrul umanității.

Literatura serioasă nu e făcută să ușureze viața, ci s-o îngreuneze.

*

Trebuie să lupt împotriva meschinăriei cititorului. Adică împotriva lecturii timide a textelor mele. S-ar părea că cititorii se tem să extragă întregul conținut al acestor texte, desigur, nu pentru că i-ar înspăimânta, ci numai pentru că nu sunt deprinși cu niște conținuturi depline. Se străduiesc din răspuțeri să-mi preschimbe opera într-o literatură convențională, una în plus, deși ei înșiși constată că scrisul meu se sustrage convenției.

N-o spun despre toate recenziile care au apărut. Se întâmplă uneori ca vreun critic să-și permită la un moment dat o îndrăzneală, un elan, pentru ca imediat după aceea să se retragă grăbit pe terenul banalității.

Trans-Atlantic? Ce are să se întâmple cu *Trans-Atlanticul* care, dintr-un moment în altul, trebuie să apară în țară? Tot ce scriu este la fel de fundamental și universal. Chiar dacă aș vrea, n-aș putea să-mi reduc tematica; ea va fi întotdeauna omul și lumea. Dar *Trans-Atlantic* se referă și la Polonia, iar acest cuvânt, „Polonia“, e de ajuns să trezească în ei complexe locale.

Duminică

Citind aceste articole, uit că sunt totuși artist. Încep să cred că sunt autorul unei opere filozofice în mai multe volume... Întotdeauna se vorbește despre „concepția“ mea, aproape niciodată despre arta mea.

Nu, nu lipsa de inteligență o reproșez majorității comentariilor. Căzându-mi recent în mână articolașul prostuț al lui Janusz Kowalewski despre *Jurnalul* meu, apărut în presa din emigrație, mi-am dat seama că un asemenea nivel ar fi cu neputință în presa din țară. Și, comparând criticile acestea cu cele de dinainte de război despre *Ferdydurke*, remarc o altă atmosferă... o altă epocă... Le reproșez timiditatea, o anume îngustime în abordare, ceea ce se explică totuși prin faptul că scriu mai mult pentru mase decât criticii aristocrați din Occident. În schimb, socotesc greșit chiar modul de funcționare al acestei critici, atitudinea și felul ei de a se plasa. Coloanele tixite de analize laborioase, care n-au cum să fie exhaustive, nici măcar clare, pentru că sunt scurte, sau care îl vor plictisi pe cititor pentru că sunt prea lungi... la ce servesc? Deseori sunt atât de lipsite de măiestrie! Cenușiul vieții poloneze țâșnește din aceste raționamente greoaie, obositoare, conștiincioase, care vor să priceapă și să le explice altora, dar care sunt atât de lipsite de elan, de sprinte-neală, de farmec, poezie, joc... Critica aceasta seamănă cu un deget pus pe o strună – îi omoară vibrația. Există o greșeală în maniera lor de a se apropia de artă – pe termen lung ar putea avea o influență negativă asupra temperamentului artistic al poporului.

E probabil în legătură cu așa-zisa „criză a frumuseții“ poloneze.

În general, este o critică foarte *comme il faut*, are maniere alese – mai puțin pretențioasă și mai la obiect, mai puțin agresivă și mai puțin familiară decât mai de mult... Cu excepția domnului Kisiel din *Tygodnik Powszechny*. Nu mă doare că mă tratează drept „tipul“ și că nici măcar titlul romanului meu *Trans-Atlantic* nu catadicsește să-l scrie corect, dar totul în articolul lui este plătitudine, nonsens, într-o zeamă de nonșalanță și de tupeu nefericit, gazetăresc, care le conferă acestor foiletoniști un soi de euforie când spun vrute și nevrute. El proclamă că atât *Ferdydurke*, cât și *Jurnalul* „nu sunt altceva decât variațiuni pe tema «Polonia și eu»“. Și-mi reproșează „iluzii mesianice și polonocentriste“. Am citit despre mine multe absurdități, dar ceva atât de greșit de la început până la sfârșit, atât de „concret scornit“, cum spun prietenii mei argentinieni din grupul „Concrete Invencion“... ehei, domnule Kisiel, nu mă pot revanșa în alt fel decât atârând pe pieptul dumatilale, dragul meu „tip“, ordinul de Farsor al Farsei și al Trăncănelii.

Joi

În vagonul-restaurant, ora cinci după-amiază, ne apropiem de Tandil, care de aici amintește de Salzburg – turnul zvelt al bisericii printre munți. Șuvițe de luciri primăvăratice curg în spațiu, soarele tremură în văzduh, o culoare după alta se ridică din lunci, până ce se topesc în marginea cerului. Visare. Cald... Trenul s-a oprit în câmp. Văd în fața mea, pe fereastră, iarba, șinele, o bucată de hârtie.

Chinuitor! Am văzut-o până acum de o mie de ori. De mii de ori trenul s-a oprit și eu am văzut: șinele, o bucată de hârtie. Întreaga priveliște s-a rezumat pentru mine în: șine și o bucată de hârtie. Țintuit de bucata de hârtie, n-o slăbesc din ochi, aștept ca trenul să pornească, iar hârtia să se tragă în lături, părăsită. De o mie de ori am făcut-o. Eu, hârtia și șinele. Șinele, eu și hârtia. Hârtia, șinele și eu.

În Polonia, Sandauer se apără, încolțit... Eu urmăresc totul din America. Sunt puțin cam deabusolat din cauza faptului că odinioară, înainte de război, eram destul de apropiat de Adolf Rudnicki – am debutat împreună și asta ne-a unit. Însă, pe de altă parte, s-a instalat distanța, distanța anilor și distanța kilometrilor – una paralizantă! De aici mă uit la Polonia ca prin lunetă și pot zări doar conturul general al existenței lor, iar asta mă împinge la intransigență.

De la distanța aceasta nu se observă nimic din ce e mărunț. Așadar, de ce disputa locală generată de criticul Sandauer – care l-a desființat pe scriitorul Rudnicki într-o manieră care admiratorilor lui Adolf li s-a părut prea crudă –, de ce această furtună literară a ajuns aici, până la mine, peste Atlantic, deloc diminuată, în vreme ce până și cărțile lor cele mai aclamate rămân de la această distanță abia perceptibile? Tocmai am terminat de citit răspunsul lui Sandauer *De trei ori... NU!* din *Życie Literackie*. Nu intră în detaliile disputei, nu știu dacă motivul lui Sandauer cu privire la Rudnicki este mare, mediu sau inexistent, însă mi s-a părut electrizant tonul acestui răspuns – un ton nemaîntâlnit până acum în presa lor literară, un ton *categoric*. Oare să fi început, în sfârșit, în Polonia adevărata discuție despre artă? Acest strălucit articol este ca o fereastră spartă într-o încăpere neaerisită de ani de zile. Este ca și cum ai lovi cu pumnul în ficțiune. În literatura convențională. În viața convențională.

Este pe gustul meu! Fiindcă eu sunt de părere că menirea capitală a vieții poloneze postbelice este aceea de a răzbate la realitate. Foarte mulți ani au trăit într-un sistem desăvârșit de artificial, închiși în acesta ca într-o sferă de sticlă. Dar subrezirea sistemului nu este câtuși de puțin sinonimă cu răsturnarea adevăratului joc de forțe și valori – și asta deoarece (e ideea legitimă a lui Sandauer) a rămas din vremea aceea un sistem, un sistem de oameni și de grupuri interesate să se mențină pe pozițiile ocupate, iar aceste „aranjamente“ perpetuează paralizia și mistificarea. Oare numai

ambitiile și interesele să fi fost liantul acestui sistem? Dar bunătatea? Dar integritatea? Diversele sensibilități și simpatii? Numai să nu faci necazuri. Cine știe dacă nu cumva tocmai moleșeala este cea care conferă sistemului duritatea și rezistența unui zid, greutatea unei stânci.

Așadar, este nevoie de critică – și încă de una zguduitoare. Cu scopul de a distruge aranjamentele, de a izgoni oamenii de la locurile lor și de a-i forța să devină cine sunt cu adevărat. Sandauer este un critic care a înțeles în profunzime rolul extraordinar, capital, decisiv al criticii în startul de azi al vieții literare poloneze. El i-a surprins puterea purificatoare și fecundă.

Să fii o lună palidă, o lumină strălucitoare de împrumut, să fii o copie, să fii ceva convențional, scârbos, provincial și fudul – sau să navighezi pe ape întinse și, în confruntarea veritabilă cu lumea, să capeți dreptul unei existențe depline? Aceasta este dilema artei poloneze, care abia își mai trage sufletul după o boală grea și împovărată de tradiția incapacității de a răzbate... Pentru mine – de aici, din Occident – chestiunea este limpede ca lumina zilei. Nu ni s-ar putea întâmpla nimic mai stupid decât perpetua protejere a sfiiciunii care nu ne permite să ne dezgolim. Polonia și polonezii – aceste două elemente trebuie dezbrăcate până la piele, cel puțin în artă. Lui Sandauer i s-a imputat faptul că la Paris a vorbit despre literatura din țară cu prea multă deschidere, cu prea multă sinceritate. Cum altfel ați vrea să vorbească lumii un om integru? Nesincer?

Mărți

În completarea polemicii cu criticii mei:

În primul rând. Să-și scoată din minte că sunt dușmanul „inter-umanului“ (al formelor care se stabilesc între oameni). Eu trebuie să mă revolt, pentru că acest lucru mă deformează, dar știu că este un lucru inevitabil. Așa trebuie să fie.

De pildă. Faptul că după mine „oamenii se silesc reciproc să admire arta“ (deși, luat aparte, nimeni nu este deosebit de încântat)